

Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem

Fatma SEVİNÇ*

ÖZET

Hitit kralları ekonomik ve sosyal bir sistem yaratırken bütün düzenlemeleri merkezi bir devletin gereklerini yerine getirecek şekilde yapmışlardır. Tanrılara çok büyük önem atfedilmiş, yerel tanrıların kültleri koruma altına alınmış ve bazı tapınak şehirlerine özel ayrıcalıklar tanınmıştır. Askeri ya da bürokratik bütün idare merkezleri doğrudan Hitit başkenti Hattuşa'ya bağlı idarecilerin kontrolüne verilmiş ve her zaman merkez tarafından denetlenmiştir. Toprağa bağlı Hitit ekonomisinde, işletmeden elde edilen kârlar Hitit krallarının askeri politikalarına kaynak oluşturacak şekilde organize edilmiştir. Toprağı işletme hakkı verilen şahıslar, elde ettikleri kârla atlı arabaların masraflarını karşılamakta, asker beslemekte ve toprağa bağlı halk, kamu işlerinde çalışarak devletin dayattığı angarya yükümlülüklerini yerine getirmekteydi. Hitit toplumunda sosyal sınıflar da ekonomik sistemin bir yansıması olarak çıkar karşımıza. Sosyal sistemi temelde hürler ve köleler olmak üzere iki tabaka halinde düşünmek mümkündür. Kral ve ailesinin içinde yer aldığı asillerin dışında hür halkın neredeyse tamamını toprağa bağlı köylüler oluşturuyordu. Köle sınıfı için yapılabilecek en doğru tanımlama ise alınıp satılabilir insanlar olduklarıdır. Hitit toplumunda ailenin görünümü, yasalardan anlaşıldığı üzere tam anlamıyla ataerki bir yapıdaydı. Babanın kendi ailesi üzerinde sınırsız yetkisi vardı. Bununla birlikte kadınların hakları da tamamen yok sayılmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Anadolu, Tımar Arazisi, Angarya, Asiller, Hürler, Köleler

The Social and Economic System Established By Hitites in Anatolia

ABSTRACT

While creating an economic and social system, the Hitite kings performed all of their actions to fit the needs of the central authority in the state. Great importance is attributed to the deities, the cults of the local deities were taken under protection and privileges were given to some temple cities. All the headquarters of state administration were under the control of the governors who were directly connected to the capital city of Hitites, Hattuşa, and those centers were continuously inspected by the central authority. In the Hitite economy which is based on agriculture, the obtained profit were allocated in a manner to provide a source to the military policies of the Hitite kings. The people who were given the right to cultivate the land were in return responsible for maintaining the horse charts, providing the living expenses of soldiers; and the people working on the land were fulfilling their responsibilities imposed by the state by working in a corvee. The social strata in the Hitite community is seen as a reflection of the economic system.

* Arş. Gör. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
fasevinc@yahoo.com

12 Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem

We can think of the social system as composed of two strata, called the frees and the slaves. Apart from the highborn class which consists the king and his family, almost all of the society was composed of villagers. The best definition for the slaves can be that they are the people who can be bought and sold. The structure of the family in Hitites, as seen in the laws is exactly patriarchal. The father had unlimited rights on his own family. However, the rights of the women were not completely ignored.

Keywords: *Hittites, Anatolia, Fief, Corvée, Dignitaries, Frees, Slaves*

Giriş

Hititlerin Anadolu'ya geliş yönleri veya nereden geldikleri mevcut araştırmalarla açıklığa kavuşturulamamış olmasına rağmen, dışardan geldikleri, Anadolu'nun yerli halkı olmadıkları genellikle kabul edilen bir görüştür¹. Hititler Anadolu'ya ani bir göç dalgasından çok kuşaklar boyu süren bir taşınma ile gelmiş olmalıdırlar. Hitit Devleti merkezi bir güç olarak ortaya çıkmadan önce, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde (M.Ö. 1950–1750) önemli merkezlerden biri olan Kayseri-Kültepe'de gün yüzüne çıkarılan tabletler, onların Anadolu'da var olduklarına dair kesin kanıtlar arz etmektedir². Bu durumda uzun yıllar Anadolu halkı ile beraber yaşayıp onları tanımak ve organize etmek konusunda yeterli birikimi sağladıkları düşünülebilir.

Hititler M.Ö. 17. yüzyıl itibarıyla Hattuša (bugünkü Çorum ili sınırları içinde Boğazköy) kentini başkentleri yaparak, kent krallıklarından oluşan partikülarist yapıdaki Anadolu'da merkezi bir devlet oluşturma sürecini başlattılar.

Bu yapılanma savaşlarla ele geçirilip yok edilen kent krallıkları üzerinde egemenlik kurulması ile gerçekleşti. Büyük kentlerin ilk Hitit krallarından itibaren yok edilmeye başlandığı ve buyruk altına alınan kentlere kral oğullarının atandığı hakkında Eski Krallık Dönemi krallarından Kral Telipinu (M.Ö. 1525–1500)³ “Telipinu Fermanı” olarak bilinen metinde ayrıntılı bilgi vermektedir⁴.

Ekonomik ve sosyal sistem merkezi bir devletin gereklerini yerine getirecek şekilde gerçekleştirildi. Yerli halkın çoğunluğunu oluşturan Hattililerin gelenek ve uygulamaları Hititlere rehber oldu ve Hititler Hattililer üzerinde üstünlük kurarken bir taraftan da kendilerini onlara kabul ettirme çabası içine girdiler. Hitit isminin kökeninin Hatti'ye dayandığı göz önünde bulundurulursa bu çaba daha iyi anlaşılacaktır.

¹ P. Taracha, “Hittites in Alaca Hüyük? An Old Question Reconsidered”, *Archaeologia Polona* 29, 1991, s. 71–78.

² S. Alp, “Assur Ticaret Kolonileri Çağında Kaneş Neša'da Hititler'in Varlığı ve Yoğunluğu (Bilimsel Bir Oluşumun Öyküsü)”, *Gs Bilgiç*, 1997, s. 1–17.

³ Eserde bütün Hitit krallarının saltanat tarihleri için bkz. A. Dinçol ve B. Dinçol, “Orta Kronolojiye Göre Hitit Kral Listesi”, <http://www.tebe.org.tr/diger/liste/hkl.html>, 11.10.2007.

⁴ Metnin tercümesi ve söz konusu bilgi için bkz. S. Alp, *Hitit Çağında Anadolu: Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Ankara, 2005, s. 59; E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1993, s. 55.

Bunun yanında Hitit krallarının Hatti isimleri alması ve Hatti tanrılarının benimsenip panteonda baş tacı edilmesi de önemlidir.

Hitit uygarlığının teşekkülünde Anadolu'nun yerli kültürleri kadar Eski Mezopotamya'nın katkısı da göz ardı edilemez. Eski Krallık Dönemi'nin başından beri bugünkü Suriye topraklarının kuzeyine sürekli olarak yaptıkları askeri seferler Hititleri, bölgede nüfus yoğunluğunu oluşturan Hurri halkı ile karşı karşıya getirdi. Hurri halkının aracılık etmesiyle Hitit devlet ve toplum yapısı içine Eski Mezopotamya'nın zengin kültür unsurları taşındı.

Söz konusu kültür unsurları, Hitit egemenliği altında yaşayan toplulukların devlete bağlılığını daim kılma adına kullanılmıştır. Devletin kurulmasından önce dağınık olan toplumsal yapı üzerinde kontrolün yitirilmemesi için tanrılar ve tanrıçalara tapınım önemli rol oynamış, toplumsal tabakalaşma en üstte Hititler yer alacak şekilde düzenlenmiştir. Hititlerin yok ettikleri kentlere, fethedilen bölgelerden insan kaynakları ve maddi kaynaklar getirtilerek merkezi otoriteye bağlı yeni birimler haline dönüştürülmeleri sağlanmıştır. Aile ilişkileri dâhil toplumsal hayatın tümünün düzenlenmesine ilişkin yasalar yapılmış ve ekonomik ve sosyal sistem merkezin öngördüğü kurallar ve yasalar zemini üzerine oturtulmuştur. Sistemin uygulamaları çeşitli alanlarda kendini göstermiştir.

1.Hititlerin Yerli Anadolu Halkının İnançlarını Organize Etmesi ve Sisteme Dâhil Etmesi

Siyasal organizasyonda olduğu gibi sosyal organizasyonda da tanrılar büyük önem taşıdılar. Hititler Anadolu'da siyasi egemenlik kurmadan önce Anadolu halkıyla ilişki içine girdiklerinden, eski Anadolu tanrılarının kültlerini Hitit dini içinde tesis etmeleri kolay olmuştur. Öyle ki ilk Hitit liderlerinden biri kabul edilen Anitta bile, Anadolu'nun önemli tanrılarından Fırtına Tanrısı'nın sevgisini kazanmış olmakla övünür⁵.

Hitit kralları yerel tanrılarının kültlerini önemsemiş ve korumuşlardır. Kralların politikası onların önemini azaltmaktan çok arttırmaya yönelik olmuştur. Böylelikle kral, kendini ülkenin en yüksek dereceli rahibi yapmıştır. Önemli kült merkezlerinde gerçekleştirilen

⁵ Kral Anitta (M.Ö. 18. yüzyıl), Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin son evresinde Anadolu'da pek çok kenti egemenlik altına almayı başararak merkezi devlet kurma yolunda ilk adımları atmış olan kent krallarından biridir. "Anitta Metni"nde Anitta kendi ağzından, gerçekleştirdiği başarıları anlatmakta ve kendini Kuşşara Kralı olarak takdim etmektedir. Kendisinden yaklaşık yüz yıl sonra Hattuşa'da tahta çıkan I. Hattuşili, soyunu Kuşşara Krallığı'na dayandırdığı ve Anitta Metni Boğazköy'de kopya edilmiş bir halde bulunduğundan Anitta'nın eski bir Hitit lideri olması kuvvetle muhtemeldir. Metnin transkripsiyon ve tercümesi için bkz. Neu, 1974; değerlendirme ve yorumlar için ayrıca bkz. A. Dinçol, "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C.I., 1982, s. 26; S. de Martino, de *Hititler*, (çev. Erendiz Özbayoğlu), Ankara, 2006, s. 35–36.

törenleri, kralın kendisi ya da ender durumlarda kendi ailesinden bir temsilci yürütmeye başlamıştır. Kutsal işlere verilen önem kralın halk üzerindeki üstünlüğünün kanıtı olmuştur. de Martino bu durumu şu şekilde ifade eder: “Siyasi erk ve dini erk yakından bağlantılıdır çünkü hükümdar meşruluğunu tanrılara borçludur, onların desteği olmadan yönetmesi mümkün değildir. Bu nedenle, kral tanrılara tapınmasını ve onların sunularını gerektiği gibi almalarını sağlamalıdır”⁶.

Merkezi devlet, ülkenin bütün tanrı ve tanrıçalarını başkent Hattuša'da aynı çatı altında güvence altına aldı ve Hitit yazmanları büyüklük ve tapınım derecelerine göre bütün yerel tanrıları listeler halinde derlediler. Birleştirme (*sinkratizma*) süreci içinde birbirine benzeyen tanrılar, aynı olarak değerlendirildi. Merkezi devlet büyük ve yerel tanrıların özel bir grubunu koruma altına aldı ve bunlara başkentte özenle hazırlanan ritüellerle ibadet edildi⁷.

Anadolu'nun en eski tanrılarında olan Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası aynı zamanda Hitit panteonunun baş tanrı çiftidir. Bu iki ilahi gücün tapınım merkezi “kutsal kent”ler, Hititlerin geliştirdikleri ideoloji için kullanılmışlardır. Bu ideolojiye göre ülkenin tümü Fırtına Tanrısı'na aittir ve Hitit Kralı tanrının yeryüzündeki temsilcisidir. Bu temsilcilik krala halk üzerinde güç kurma yetkisi de verecektir.

Anadolu'nun pek çok kentini yakıp yıkararak yok eden Hititlerin, Zippalanda ve Arinna gibi kentlere ayrıcalık tanımalarının nedeni bu kentlerin, panteonun başına yerleştirdikleri Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrıçası'nın kült merkezleri olmalarıdır⁸. Kuzey Suriye ve Mezopotamya'ya yaptıkları askeri seferlerde elde ettikleri ganimetleri de bu kentlerin tapınaklarına taşımışlar ve kültlerini zenginleştirmişlerdir. Örneğin I. Hattuşili'nin Güneydoğu seferine ait Akadça tablette, ele geçirdiği kentlerden elde ettiği ganimetleri, altın ve gümüş tanrı heykellerini Hattuša'ya getirdiği, onları kendi tanrı ve tanrıçalarının tapınaklarına koydurduğu, kadın köleleri Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın hizmetine verdiği hakkındaki anlatısı yer almaktadır⁹.

2. Anadolu'daki Yerleşim Birimlerinin, İdari Merkezlerin ve Üretim Merkezietçi Sistemle Bütünleştirilmesi

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Hititler Anadolu'daki “kutsal kent” olgusuna yeniden biçim verdiler. Tanrı kentlerinde bağ, bahçe, otlak ve tarlalar tanrıya ait sayılıyor ve teokratik bir yapı hüküm sürüyordu. Yani buralardaki otorite rahipler ya da tapınaktı. Bu tür

⁶ de Martino, 2006, s. 77.

⁷ O. R. Gurney, *The Hittites*, London, 1990, s. 109.

⁸ A. Ünal, *Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1999, s. 205.

⁹ Metnin tercümesi için bkz. Alp, 2005, s. 66; Dinçol, 1982, s. 29.

kentlerden olan Arinna, Zippalanda ve Nerik'ten¹⁰ vergi alınmıyordu. Kutsal kentlerin vergiden ve *šahhan* ve *luzzi* olarak adlandırılan tımar ve angarya –terimler aşağıda daha detaylı açıklanacaktır– yükümlülüklerinden muaf oldukları Hitit Yasaları §50 ve §51'de açıkça belirtilmiştir¹¹.

Arinna ve Zippalanda ayrıcalıklı konumlarını “kutsal kent” olmalarının yanı sıra dokumacılık sektöründe önde gelen kentler olmalarına borçludurlar. Yasalarda Arinna ve Zippalanda'da dokumacıların evlerinin, topraklarıyla birlikte eskiden beri muafiyet sahibi oldukları ancak artık bu muafiyetten sadece “Ev”in (yani dokumacının evinin) faydalanabileceği açıkça belirtilmiştir¹². Ahmet Ünal, bu iki kent dokumacılarının, belki de Anadolu'nun en eski halı ve kilim ustaları olduklarını söylemektedir¹³.

Bu tanrı kentlerinin dışında bürokratik merkezler ve askeri üsler de vardı. Yani kentler, idarecilerin, din adamlarının ve halkın beraber yaşadığı mekânlar değildi. Halk büyük olasılıkla idari ve dini merkezler dışındaki yerleşim birimlerinde, kent duvarlarının dışında yaşıyordu¹⁴.

Toprağa bağlı üretimi gerçekleştiren halkın idari, askeri ya da dini bir merkezde yaşayamaması doğaldır. Sıradan halk aslında kent bile denemeyecek küçük köy topluluklarında yaşıyordu. Görüntü olarak şimdiki Anadolu köylerinden pek fazla farklı olmasalar gerek! Hitit metinlerinde ifade edilen yüzlerce yer isimlerinden bazıları bu tür yerleşim birimlerinin adı olmalıdır.

Köylerin kendilerine ait tarım bölgeleri vardı ve kimseye ait olmayan, işlenmeyen topraklar köyler arasında sınır oluşturuyordu. Köy içindeki anlaşmazlıklar yerel bölgede kralı temsil eden LÚ^{MES}ŠU.GI “Yaşlılar Kurulu”¹⁵ tarafından çözümleniyordu¹⁶.

Bu kurul özellikle Eski Devlet zamanlarında oldukça etkili olmuş ve yerel bölgede en etkili yargı organı haline gelmişti. Ancak imparatorluk güçlenip, merkezi otorite yaygınlaşınca Yaşlılar Kurulu'nun etkinliğinin azaldığı gözlenmektedir¹⁷.

¹⁰ Bu üç kent Orta Anadolu bölgesinde Hattuša'nın yörüngesi içinde yer almaktadır; Nerik ve Zippalanda'nın yeri tam olarak tespit edilememekle birlikte Arinna'nın bugünkü Alacahöyük olduğu düşünülmektedir; lokalizasyon için bkz. S. Erkut, “Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna'nın Yeri”, *Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, H. Otten et al. (eds.), Ankara, 1992, s. 159–165.

¹¹ Tercüme için bkz. J. Friedrich, *Hethitischen Gesetze*, Leiden, 1971, s. 33–34; F. İmparati, *Hitit Yasaları*, (çev. Erendiz Özbayoğlu), Ankara, 1992, s. 69–70.

¹² Hitit Yasaları §51; tercüme için bkz. Friedrich, 1971, s. 33; İmparati, 1992, s. 69.

¹³ Ünal, 1999, s. 205.

¹⁴ Ünal, 1999, s. 165.

¹⁵ J. Friedrich, *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1952, s. 294; S. Alp, “Hitit Kanunları Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Dergisi*, C. V., S.5, Ankara, 1947, s. 481.

¹⁶ Yaşlıların etki alanı ile ilgili Yasalar §71'de örnek bir olay tanımlanmıştır; metnin transkripsiyon ve tercümesi için bkz. Friedrich, 1971, s. 40–41; İmparati, 1992, s. 82–83.

¹⁷ Dinçol, 1982, s. 55.

Taşradaki adli işlere bakan “Yaşlılar Kurulu” yanı sıra, idari ve bürokratik merkezlerde yargı kararları onların kontrolünde olan, *şahhan* ve *luzzi* yükümlükleri de dâhil olmak üzere bölgelerindeki tüm üretim işlerini organize eden ve her türlü kamu binasının bakım ve onarımından sorumlu olan yetkililer vardı. Metinlerde karşımıza çıkan bu yetkililerin¹⁸ unvanları *BEL MADGALTI* (Hititçesi *auriyaš EN-aš*)¹⁹, *EN KUR^{TI}*²⁰ ve *LÚMAŠKIM.URU^{KI}*²¹ idi.

BEL MADGALTI: sınır kentlerinde görev yapan ve günümüze “askeri vali” olarak çevrilebilecek yetkili idi²². Hitit çivi yazılı metinleri arasında *BEL MADGALTI*'lere yönelik talimatnameler, onun görev ve yetkilerine ilişkin –adı geçen diğer iki görevliyle kıyaslandığında- çok daha ayrıntılı bilgi arz etmektedir. Bu yetkililer saldırıya her an açık, hassas bölgeler olan sınır kentlerinde görev yapmalarından dolayı kralın sıkı denetimindeydiler ve kralın onlara gönderdikleri talimatnameler de durumlarıyla doğru orantılı olarak vergilerin toplanmasından surların badanalanmasına kadar her türlü meseleyi konu ediyordu²³.

EN KUR^{TI}: anlamı “Ülke Beyi” olan bu unvana sahip kişiler de bir çeşit “vali” olarak düşünülmelidir. Sedat Alp bu sözün “sivil vali”yi ifade ettiğini yazarak Hititçe karşılığının *utneiaš išhaš* olması gerektiğini belirtir²⁴. Aynı vergilerle ilgili pasajlarda adı *BEL MADGALTI* ile yan yana anılmakta ve tıpkı onun gibi kentlerin idaresinden sorumlu bulunmaktadır²⁵.

LÚMAŠKIM.URU^{KI}: valilerden sonra en üst düzey idari yetkiye sahip görevli idi. Valinin emrinde bir nevi kaymakam görevi üstlenerek kasaba ve civarı ile ilgili vergi toplama, hakimlik ve güvenlik işlerinden sorumlu idi²⁶.

Hitit Devleti'nin merkezi dışında idari işleri üstlenen bu görevlilerin denetiminde olan kraliyet arazileri veya işletim hakkı aşağıda ele alacağımız bazı unvan sahiplerine devredilen topraklar dışında, köylülerin işlediği toprakların mülkiyeti konusu çok açık değildir. Bu konuda ipucu verebilecek en değerli belgelerimiz olan Hitit Yasaları'nda veraset konusu çok fazla işlenmemiştir. Sedat Alp veraset hukukuna çok

¹⁸ G. G. Giordadze, “Two Forms of Non-Slave Labour in Hittite Society”, *Labor in the Ancient Near East*, M. A. Powell (ed.), New Haven, 1987, s. 253.

¹⁹ Friedrich, 1952, s. 306; C. Rüster - E. Neu, *Hethitisches Zeichenlexikon (Studien zu den Boğazköy-Texten 2)*, Wiesbaden, 1989: no. 13, 362.

²⁰ Rüster - Neu, 1989, no. 40, s. 315.

²¹ Friedrich, 1952, s. 285; Rüster - Neu, 1989, no. 176, s. 337.

²² S. Alp, “Hitit Devleti'nin İç Bünyesi”, *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1952, s. 42.

²³ G. McMahon, “Instructions to Commanders of Border Garrisons (*BEL MADGALTI*)”, *The Context of Scripture: Canonical Compositions from the Biblical World I*, W. W. Hallo (ed.), Leiden. New York. Köln, 1997, s. 221–225; Gurney, 1990, s. 76.

²⁴ Alp, 1952, s. 43.

²⁵ Alp, 1952, s. 43.

²⁶ Alp, 1952, s. 43; de Martino, 2006, s. 80; T. Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, (çev. Müfit Günay), Ankara, 2003, s. 54.

fazla değinilmemiş olmasını Hitit yasalarının elde bulunanlardan ibaret olamayacağına bağlamaktadır²⁷.

Toprağın mülkiyeti ya da işletim hakkı ile ilgili karanlıkta kalan ayrıntılar ne olursa olsun, toprak üzerinde tasarruf hakkı olan en yüksek merciinin Hitit kralı olduğu bilgisinin değişmeyeceği kesindir. Hiyerarşinin tepesinde yer alan Hitit kralı, kentlerin ve üretimin merkezi sistemle bütünleştirilmesi işini, kendi varlığının ve otoritesinin devamlılığına kaynak oluşturacak şekilde düzenlemeyi ve kontrol etmeyi ciddiyle ele almıştır.

3. Hitit Devleti Çatısı Altında Üretim ve Ekonomi

Hitit Devleti'nin ekonomisi, ülkenin koşulları gereği tarıma dayalı idi. Sıradan vatandaşın gündelik yaşamı da toprağın işlenmesi üzerine konumlanmıştır. Metinlerden isimleri tespit edildiği üzere öncelikle, tahıl, arpa, buğday gibi hububatlar ve bir takım baklagiller yetiştirilmekteydi²⁸. Bunun yanında üzüm bağları ve incirlikler vardı; yağı için zeytinin de yetiştirildiği anlaşılmaktadır²⁹. Gündelik öğünde ve özellikle bayram törenlerinde ve ritüellerde, ekmek, şarap ya da biranın kurban olarak da tüketimi veya kullanımı³⁰, ziraatta geniş yer tutan ürünlerin neler olduğu hakkında aydınlatıcıdır.

Tarımdan sonra üretimin ikinci dayanak noktası hayvancılık olmuştur. Sığır, domuz, eşek, at gibi büyükbaş hayvanların yanında koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlar da yetiştiriliyordu³¹. Hitit çivi yazılı metinlerden arıcılığın da yapıldığı anlaşılmaktadır³².

Tarım ve hayvancılığa dayanan ekonomide en küçük birim, Hitit metinlerinde É Sümerogramı ile ifade edilen, Hititçesi *parn-*, *pir-*³³ olan “Ev” idi.

Ataerki bir şekilde organize olmuş olan “Ev”, Hitit metinleri açısından bakıldığında genellikle içinde bir ailenin barındığı yuva kavramından çok bizzat ev halkının da içinde yer aldığı üretim mekanizmasıydı. Elleri bulunan üretim araçlarının –hayvanlar, tarlalar, bağlar, bahçeler, otlaklar- oranına göre zengin, yoksul ya da orta halli olarak sınıflandırılabilirler.

“Ev”ler arasında da bir hiyerarşinin olduğuna dikkat çekmek isteriz. Küçük ölçekli birçok ev, büyük bir evin çatısı altında ve ona bağlı

²⁷ Alp, 1947, s. 467.

²⁸ H. A. Hoffner, *Alimenta Hethaeorum: Food Production in Hittite Asia Minor*, New Haven, 1974, s. 60–80; H. Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, Ankara, 1987, s. 1–33.

²⁹ Hoffner, 1974, s. 113–120; Ertem, 1987, s. 57.

³⁰ F. Sevinç, *Hititlerde Ölümlere ve Yeraltı Tanrılarına Sunulan Kurbanlar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007, s. 3–48.

³¹ H. Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*, Ankara, 1965, s. 1–96.

³² Ertem, 1965, s. 242–244.

³³ Friedrich, 1952, s. 269; Rüster - Neu, 1989, no. 199, s. 313.

olarak üretim yapabildiği gibi, küçük ya da büyük olsun herhangi bir “Ev”, doğrudan saraya, tapınağa veya asil tabakadan birine bağlı olarak üretim yapabiliyordu³⁴.

Kült idaresiyle ilgili bazı metinlerin yanı sıra toprak bağıışı ve adak metinleri, aile ve personel listelerini vererek “Ev” ekonomisinin işgücünü yansıtır.

Örneğin saraylı kadın Kuwatalla'ya yapılan toprak bağıışını konu alan metin³⁵ toplam 110 personeli barındıran 13 tane evden söz etmektedir. Bu evlerden 11 tanesi Šuppiluliuma adında mutfakta görevli bir ağaç tablet yazarına, 2 tanesi de saraydaki dokumacıların başı Hantapi'ye aittir. Metin bize Hantapi'ye ait iki evi yakından tanıma şansı vermiştir. Bunlardan birini mercek altına alalım:

“Tiwatapara'nın mülkü: bir adam, Tiwatapara; bir oğlan Hartuwanduli; bir kadın Azzia; iki kız Anitti ve Hantawiya; (toplam) beş kişi; iki öküz, yirmi iki koyun, altı koşum öküzü... on sekiz dişi koyun ve koyunlarla iki dişi kuzu ve koçlarla iki yavru koç; on sekiz keçi ve keçilerle dört yavru keçi ve erkek keçiyile bir yavru; (toplam) 36 küçük baş hayvan: bir ev. Öküzler için bir otlak, Parkalla kasabasında bir dönüm çayır. Hansušra kasabasında, Hantapi mülküne ait 3.5 dönüm üzüm bağı, içinde 40 elma ağacı, 42 nar ağacı”³⁶.

Burada gördüğümüz, asil bir kadına bağıımlı hale getirilmiş iki büyük toprak sahibinin (belki “toprak ağası” da denilebilir) çatısı altındaki “Ev”ler ve giderek büyüyen bir zincirin halkaları görünümündeki yapılanmadır. Yukarıda tanıttığımız “Ev”, bir çekirdek aile görüntüsüyle bu zincirin en küçük halkasını oluşturmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu zincirin en büyük halkasını bazen tapınak (yani tanrı) ya da saray oluştuyordu.

İmparatorluk döneminde hüküm sürmüş olan kral çifti III. Hattušili ve Puduhepa döneminde (M.Ö. 1275–1250), Kraliçe Puduhepa'nın gerçekleştirdiği adaklar “Ev”lerin üretici güç olarak tanzim edilmesinde en dikkat çekici belgelerdir. Hitit Kraliçesi, kocası Hattušili'nin sağlığına kavuşması için Tanrıça Lelwani'nin kültürüne adaklarda bulunmuş ve bu adakları yerine getirirken tanrıçaya vakfedilmiş birkaç ekonomik birime yani “Ev”e personel tahsis ederek, kültü yeniden yapılandırmıştır³⁷.

³⁴ H. Klengel, “The Economy of the Hittite Household (É)”, *Oikumene* 5, 1986, s. 25–27.

³⁵ KBo V 7; Klengel, 1986, s. 29; A. Ünal, *Anadolu'nun En Eski Yemekleri Hititler ve Çağdaşı Toplumlarında Mutfak Kültürü*, İstanbul, 2007, s. 67.

³⁶ Tercüme için bkz. Bryce, 2003, s. 90 ve dn. 116; H.A. Hoffner, “Legal and Social Institutions of Hittite Anatolia”, *Civilizations of the Ancient Near East I-II*, J. M. Sason (ed.), 1995, s. 566.

³⁷ Adak metninin ilk satırlarında Kraliçe, bu adağı kocasının sağlıklı olması ve uzun yıllar yaşaması için Tanrıça Lelwani'ye adadığını ifade etmektedir; H. Otten – V. Souček *Das*

Evlere yapılan personel ilaveleri, Hitit metinlerinde Sümerce bir kelime olan NAM.RA ile ifade bulan, Hititçesi *arnuwala* olan “savaş tutsakları/sürgünler”³⁸ ile sağlanmaktadır. Bu insanlar Hititlerin fethettikleri topraklardan sürüp Anadolu içlerine getirdikleri canlı ganimetlerdir. Tanrıça Lelwani’nin adak metninden açıkça anlaşılmaktadır ki, NAM.RA takviyesi ile üretim gücü arttırılan “Ev”ler, uzun süre kendi haline terk edilmiş ve aile üyelerinden birkaçı eksilmiştir³⁹. Bu anlamda Kraliçe Puduhepa’nın kocasının hayatı için yaptığı adakların yanı sıra idari anlamda bir organizasyon işine de el attığı görülmektedir.

Ortalama 7-8 kişilik personele sahip bir “Ev”de nüfuz eksildiğinde, NAM.RA başışı ile denge sağlanıyordu. Nitekim söz konusu adak metninde anılan “Ev”ler yalnızca 4–8 personele sahiptiler⁴⁰.

NAM.RA’ların sadece tanrılara adanmış vakıf arazilerine değil, aynı zamanda kraliyetin vergi aldığı başka “Ev”lere de -işçi olarak çalıştırılmak üzere- dağıtıldığı bir gerçektir. NAM.RA’ları birer “devlet kölesi” olarak tanımlayan Ahmet Ünal, tıpkı Eski Roma’daki büyük çiftliklerde (*latifundium*) kölelerin karın tokluğuna çalıştırıldığı gibi, savaşlarda işgal edilen düşman ülkelerinden getirilen on binlerce sürgün erkeğin Hitit ülkesindeki çiftliklere dağıtıldığını ifade eder⁴¹.

İşler tek başına “Ev” halkının altından kalkamayacağı kadar arttığında özellikle de hasat zamanlarında geçici işçi kiralandığı da bilinmektedir. Bunlar belirli bir ücret karşılığında çalışan özgür insanlardı; çalıştıkları süre boyunca “Ev”in reisinin boyunduruğuna giriyor ve işleri bitince de bağları sona eriyordu⁴².

En küçük birimini “Ev”in oluşturduğu toprağa bağlı böyle bir ekonomik sistemde, kraliyetin doğrudan kâr elde etmediği tanrılara ait olan ve sadece tapınakların ihtiyaçlarını karşılamak için işletilen topraklar dışında, başka vakıf arazileri de vardı. Örneğin ölmüş bazı hatırı sayılır kimselerin –bunlar genellikle kral ya da kral ailesinden kişilerdi-hatıraları için tesis edilmiş kurumlara vakfedilmiş topraklar böyle arazilerdendi. Kraliçe Aşmunikal’in kocası I. Arnuwanda (M.Ö. 1420–1400) için kurduğu “Taş Ev” denilen anıtkabir ve II. Şuppiluliuma’nın (M.Ö. 1210–1200) babası IV. Tuthaliya (M.Ö. 1250–1220) anısına kurduğunu ve “Ebedi Zirve” denilen vakıf bu tür arazilerin en bilinenleridir⁴³. Esasen bu tür tesisler de tapınaklar gibi örgütlenmişti⁴⁴.

Gelübde der Königin Puduhepa an die Göttin Lelwani (Studien zu de Boğazköy-Texten 1), Wiesbaden, 1965, s. 16–17.

³⁸ S. Alp, “Hititler de Sosyal Sınıf NAM.RA’lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı”, *Belleten*, XIII, Ankara, 1949, s. 245-270.

³⁹ Otten-Soucek, 1965, s. 16–18.

⁴⁰ Bu değerlendirme için bkz. Klengel, 1986, s. 29.

⁴¹ Ünal, 2007, s. 72.

⁴² Giorgadze, 1987.

⁴³ Ünal, 2007, s. 66.

Hitit krallarının vergiden bağımsız tuttıkları diğer araziler kendilerine yakın gördükleri şahıslara veya asillere bağışlanmış oldukları topraklardır. Toprak bağışları, toprak üzerinde tasarruf hakkı olan en yüksek mercii olan kral tarafından, Eski Hitit Dönemi'nden beri gerçekleştiriliyordu⁴⁵.

Hitit kralının uygun gördüğü şahıslara toprak bağışında bulunması, kralın yakın çevresindeki kişilerin kraliyet kurumuna dolayısıyla merkezi otoriteye bağımlılığını pekiştirmek gayesi ile açıklanabilir. Sadece toprağın kullanım hakkının değil aynı zamanda miras hakkının da bağışlandığı bu toprakların sahipleri vergiden ve her türlü angarya yükümlülüğünden muafırlar⁴⁶.

Hitit krallarının toprak bağışı yaparken gözetmek zorunda oldukları çok hassas bir denge vardır. Vergi almamak pahasına miras hakkını da devrederek bağışladıkları toprakların büyüklük oranına ve arazilerin konumuna dikkat edilmeliydi. Çünkü geniş toprakların tek kişi elinde toplanarak merkezi otoriteyi tehdit edecek türden bir güç oluşturmaları söz konusu olabilirdi⁴⁷.

Şimdi gelelim merkezi otoritenin aynı ya da nakdi olarak vergi aldığı toprakların işletim sistemine. Esasen toprak sistemi Hititlerin savaşı ve yayılmacı politikaları ile paralellik arz etmektedir.

Hattuşa'daki idare toprağın işletim hakkını belirli şahıslara devrediyor ve karşılığında "kira" geliri elde ediyordu. Kralın elde ettiği gelir, Hitit metinlerinde *šahhan* sözüyle ifade bulmaktadır⁴⁸. *Šahhan* yükümlülüğünden başka toprak tahsis edilen şahıslardan *luzzi-* hizmeti de bekleniyordu ki "kamu işlerinde çalışma yükümlülüğü" ya da "angarya" olarak tarif edilebilir⁴⁹. Doğrudan yüksek devlet görevlileri, kral ya da tanrılar için yapılan angaryaların içinde tarım işleri, surlar ve yolların yapımı ve onarımı gibi işler yer alıyordu⁵⁰.

Toprağın işletim hakkının devredilmesinden elde edilen vergi gelirleriyle Hitit ordusu için, çok pahalı bir donanım gerektiren atlı

⁴⁴ J.Börker-Klähn, "Auf der Suche nach Nekropolē: Hattusa", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XXXV*, Roma, 1995, s. 69–92.

⁴⁵ Eski Hitit Devleti krallarından Hantili'nin üst düzey görevlilerden Haşsuili'ye yaptığı toprak bağışına ait metnin orijinal görüntüsü ve tercümesi için bkz. Alp, 2005, s. 76–77. Eski Hitit Dönemi'ne ait bir başka bağış belgesi için bkz. K. Balkan, *İnandık'ta 1966 Yılında Bulunan Eski Hitit Çağına Ait Bir Bağış Belgesi*, Ankara, 1973.

⁴⁶ E. Reyhan, "Hititlerde Toprak Tahsisi", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16–22 Eylül 1996)*, Ankara, 1998, s. 486–487.

⁴⁷ Reyhan, 1998, s. 486; Bryce, 2003, s. 91.

⁴⁸ Kraliyet için yerine getirilmesi gereken *šahhan* yükümlülüğünün şartları Yasalar §39, 40 ve 41'de çok net olmamakla birlikte söz konusu edilmiştir, Friedrich, 1971, s. 28–30; İmparati, 1992, s. 58–61; konunun değerlendirilmesi için ayrıca bkz. Alp, 1952, s. 41.

⁴⁹ Reyhan, 1998, s. 482.

⁵⁰ *Luzzi-* olarak ifade edilen angarya niteliğindeki kamu görevleri Yasalar §56'da tanımlanmıştır, transkripsiyon ve tercüme için bkz. Friedrich, 1971, s. 36–37; İmparati, 1992, s. 74–75

arabaların tesis edilmesi ve arabalı savaşçıların yetiştirilmesi de sağlanıyor olmalıdır⁵¹.

Şahhan ve *luzzi* yükümlülüklerini genel olarak değerlendirdiğimizde Hitit toprak sisteminin Osmanlı toprak sistemi ile çok yakın benzerlik gösterdiğini görebiliriz. Bu benzerliğe Ahmet Ünal da çarpıcı biçimde dikkat çekmiştir⁵². Kralın atlı arabalı savaşçıların masraflarını karşılamakla sorumlu tutarak büyük olasılıkla kraliyet ailesinden veya bu aileye yakın kişilere işletim hakkını devrettiği topraklar, Osmanlı'da *has* ve *zeamet* olarak adlandırılan *miri* arazinin büyük bir bölümünü oluşturan topraklara benzer. Osmanlı'da *miri* arazinin diğer bölümünü oluşturan *tımar* toprakları ise Hititlerde geliriyle atlı arabalı savaşçıların masraflarını karşılamının yanı sıra *luzzi* işlerini icra eden şahısların elinde bulunan topraklar gibidir⁵³.

Bu durumda işlenen topraklar iki gruba ayrılmaktadır. Birincisi “*ILKI* görevi” ikincisi “^{GIŞ}TUKUL görevi” olarak tanımlanmaktadır. O. R. Gurney, *ILKI* görevini icra edenlerin unvanlarının kraliyetten, ^{GIŞ}TUKUL görevini icra edenlerin ise yerel otoriteden türemiş olduğuna dikkat çeker⁵⁴. Bu durumu ispatlayan en doğrudan örnek Hitit Yasalarında karşımıza çıkmaktadır. Yasalar §40’da ^{LU}^{GIŞ}TUKUL “^{GIŞ}TUKUL adamı”nın toprağı işlemeyip boş bırakması halinde köylülere geri döndüğü ve Yasalar §41’de ise ^{LU}*ILKI* “*ILKI* adamı”nın gözden kaybolması halinde işlediği toprağın saray tarafından alındığı söylenmektedir⁵⁵.

Ancak şunu da belirtmek zorundayız ki, zamanla *ILKI* görevleri ile ^{GIŞ}TUKUL görevleri iç içe geçmiş *ILKI* adamları ile ^{GIŞ}TUKUL adamları ortaklaşa hareket etmeye başlamışlardır. İki grubun, toprakları ortaklaşa işlediği ve toprakların bir diğerine devredilebildiği konusu Yasalar §40 ve 41’de söz konusu edilmektedir⁵⁶. Bu durumda *şahhan* ve *luzzi* yükümlülükleri de birbirine benzer nitelik taşımaya başlamıştır.

Kraliyet için yerine getirilmesi gereken *şahhan* ve *luzzi* yükümlülükleri ile *tımar* görevlerinin birbirini kapsar nitelik arz etmeye başladığına dair ipuçlarına, Hitit merkezi dışında bir kent olmakla birlikte sıkı bir şekilde Hitit kralının kontrolünde olan bir bölgeden elde edilen yazılı belgeler sayesinde ulaşıyoruz. Boğazköy (Hattuša)’ün 116 km kuzeydoğusunda, Tapigga adlı bir Hitit kenti olduğu kesin olarak anlaşılan Maşat-höyük’te, bazı mektuplaşmaları içeren çivi yazılı

⁵¹ Gurney, 1990, s. 56.

⁵² A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu 3*, İstanbul, 2005, s. 144–145.

⁵³ H. Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, İst. 1985, s. 61.

⁵⁴ Gurney, 1990, s. 84.

⁵⁵ Friedrich, 1971, s. 28–29; İmparati, 1992, s. 59–61.

⁵⁶ İlgili kısmın transkripsiyon ve tercümesi için bkz. Friedrich, 1971, s. 28–29; İmparati, 1992, s. 59–61.

tabletler⁵⁷ Tahsin Özgüç'ün yaptığı kazılarda gün yüzüne çıkartılmıştır⁵⁸. Özellikle 52 Mşt. 75/57 envanter numaralı metinde *šahhan* ve *luzzi*, birbirinden ayrı bir şekilde sınıflandırılmaksızın belirli bir kişinin yerine getirmesi gereken görevler olarak ele alınırlar⁵⁹.

İster *ILKI* ister ^{GIS}TUKUL adamları tarafından işlensin ekilebilir tarlalar, bahçeler, bağlar ve otlaklar Hitit krallığının ve toplumunun birinci dereceden geçim kaynaklarıydı. Yukarıda ayrıntılarıyla tanıttığımız Hitit ekonomisinin bel kemiği ve en küçük birimi olan “Ev” ise bu toprakların üretime doğrudan katkıda bulunmasını sağlayan organik yapıydı.

Tarıma dayalı bir ekonomik sistemde Hitit kralları zirai faaliyetlerin başıbozuk bir hal almaması için gerekli bütün önlemleri almışlardı ve Hitit Yasaları'nda pek çok maddenin tarımla ilgili oluşu bu duruma açık bir kanıt teşkil etmektedir. Yasa maddelerinden bir örnek verecek olursak: “Eğer bir kişi ekilmiş bağlara koyunları salarsa ve <bağlara> zarar verirse, eğer <meyveli> iseler, bir IKU için on şekel gümüş versin ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır ama eğer boş <iseler> üç şekel gümüş versin”⁶⁰.

Toprağın işlenmesinden sorumlu olan çiftçiler dışında Hitit toplumunda çeşitli zanaatlara sahip insanlar da elbette vardı. Doktorların, yapıcılarının, marangozların, taş işçilerinin, çömlekçilerin, ayakkabıcıların, terzilerin, çırpıcıların, meyhanecilerin (kadın ve erkek), balıkçıların, aşçıların, kapıcıların, bekçilerin varlığına ilişkin kanıt vardır. Ancak bunlar işgüçlerini tamamıyla saraylar ve tapınaklar için harcamaktadırlar. Bazen de endüstriyel bölgelerde çalıştırılan maden işçisi gibi insanlar vardır; çünkü madenin eritilmesi ocakların hemen yakınında yapılmaktadır⁶¹.

Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri döneminden beri yaygın olan maden ekonomisi Hitit Devleti zamanında da değerlendirilmiştir. Ancak madenlerin ihraç ve ithali, koloni döneminde olduğu gibi bağımsız tüccarlar tarafından yapılmıyordu. Ticaret de tarım gibi Hitit merkezi Hattuša'nın kontrolü altındaydı.

Hitit metinlerinden, bir kısım tüccarların doğrudan kral için çalıştıkları bilinmektedir. “*Majestenin tüccarları*” olarak adlandırılan bu tüccarların görevi, Hitit kralına vergi ya da hediye olarak yollanan ve genellikle değerli metallere, değerli taşlardan ya da boyanmış

⁵⁷ Muhtemelen M.Ö. 14. yüzyılın başları III. Tuthaliya dönemine tarihlenmektedir; Bryce, 2003, s. 31–32.

⁵⁸ Tabletler Sedat Alp tarafından 1991 yılında yayınlanmıştır.

⁵⁹ Metnin transkripsiyon ve tercümesi için bkz. S. Alp, “Die Verpflichtungen *šahhan* und *luzzi* in einem Maşat-Brief”, *Orientalia, Nova Series* 59, Rome, 1990, s. 108–111.

⁶⁰ *Imparati*, 1992, s. 124–125.

⁶¹ J. G. Macqueen, *The Hittites and Their Contemporaries in Asia Minor*, London, 1996, s. 97.

giysilerden ve kumaşlardan oluşan malları kontrol etmek belki onları Hattuša'ya ulaştırmaktı⁶².

Devlet ihtiyaç duyduğu her türlü hammaddeyi ithal etmek amacıyla özellikle Doğu Akdeniz'de ticaretin merkezi olan kıyı şehirlerini kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Orta Anadolu bölgesinde denize ve ticaret yollarına uzak bir merkezde oturan Hitit krallarının başlangıçtan beri Suriye topraklarına yönelik askeri stratejilerinin altında yatan nedenlerinden biri bu olmalıdır. Ticaretin en canlı ve geniş kapsamlı bir şekilde sürdürüldüğü Ugarit şehri, yapılan antlaşmalarla İmparatorluk Dönemi'nde Hitit vassalı haline getirilmiştir⁶³.

Ticarette etkili olan Ugarit gibi vassal krallıklarda Hattuša'daki kralın görevlendirdiği tüccarların yanı sıra Hitit ülkesine gelip alım-satım işlemi yapan tüccarlar dahi devletin kontrolindedir. Örneğin belgelerden biri bize, Hitit Kralı III. Hattusili'nin Ugarit'teki bir tüccarının gayrimenkul almasına izin vermediğini ve onu ülkesine geri çağırdığını anlatır⁶⁴. Yine başka bir Hitit kaynağı Kaška'dan gelen bir tüccara sadece "sınır valisi" tarafından belirtilen merkezlerde ticaret yapabileceğinden söz etmektedir⁶⁵.

Asur Ticaret Kolonileri döneminden beri Anadolu'ya sızıntılar halinde gelen Hititlerin Hattuša merkezli bir devlet kurmalarıyla beraber kolonilerin ortadan kalkmasının ve Asurlu tüccarların Anadolu topraklarından çekilmelerinin nedeni de Hititlerin ticareti tek elde tutma konusunda gösterdikleri kararlılık olmalıdır. Ali Dinçol'un ifadesine göre "*Hitit Devleti'nin ortaya çıkışı ile birlikte merkezi bir otoritenin kurulması, eski ticaret örgütlenmesinin kent beylerine bağlı olan çıkar ilişkilerini değiştirmiş olmalıdır; Hitit kralları kendi topraklarında yabancıların kazanç sağlamalarına olasılıkla izin vermemişlerdi*"⁶⁶.

4. Hitit Toplumunda Sosyal Tabakalaşmanın Niteliği –Hürler ve Köleler

Hitit dünyasında sosyal piramidin en üst tabakasını kral, kraliçe ve kraliyet ailesi oluşturuyordu. Oldukça kalabalık olan bu grup, *şalli haššatar* "Büyük Aile" olarak adlandırılmakta ve "Büyük" sözü neredeyse her zaman kraliyetle özdeşleştirilmekteydi⁶⁷. Büyük Aile'ye mensup olanları asiller olarak düşünebiliriz.

⁶² M. Alparşlan, "Hititler Çağında Anadolu ve Çevresinde Ticaret", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri (9-10 Mayıs 2002)*, C. I, İstanbul, 2003, s. 32.

⁶³ M. C. Astour, "Ugarit and the Great Powers", *Ugarit in Retrospect: Fifty Years of Ugarit and Ugaritic*, G. D. Young (ed.), Eisenbrauns, 1981, s. 23-24; Alparşlan, 2003, s. 34.

⁶⁴ de Martino, 2006, s. 89; Alparşlan, 2003, s. 35.

⁶⁵ de Martino, 2006, s. 89; Alparşlan, 2003, s. 33.

⁶⁶ Dinçol, 1982, s. 69.

⁶⁷ G. Beckman, "The Hittites Assembly", *Journal of the American Oriental Society*, 1982, s. 442, d.n. 86.

Devletin en yüksek memuriyetleri genellikle asillere ayrılırdı. Örneğin saray muhafızlarının başı, saraylıların başı, içki sunucuların başı, hazinedarların başı, asa taşıyıcıların başı, binbaşı, evin babası gibi unvanlara sahip asillerin saray kadrosunda yer aldıklarını üstlendikleri görevler göstermektedir. Hititlerin saray hayatı ve asillerin görev organizasyonu konusunda uzun bir geleneğe sahip oldukları anlaşılmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nden beri kralların ve sarayların var olduğunu bildiğimiz için, Hattuşa'da tesis edilen saray ve saraylılık konusunda Hititlerin kendilerinden öncekileri örnek aldıklarını söylemek mümkündür⁶⁸.

Hattuşa merkezli Hitit Devleti'nin ilk kralı olan I. Hattuşili'nin vasiyetnamesinden anlaşıldığına göre⁶⁹, Eski Krallık Dönemi'nin en erken zamanlarında bile organize olmuş bir saray ve asiller grubu vardı ve hatta asillerin bir kısmı Hattuşa dışında başka kentlerde oturuyordu. Buldukları yerin idaresinden sorumlu oldukları gibi bazen merkeze de başkaldırabiliyorlardı. Bu durum –yine vasiyetnamenin gösterdiği üzere– merkezi otoritenin henüz güçlü bir biçimde yerleşmediği Eski Krallık Dönemi'nde çok daha sık yaşanmaktaydı⁷⁰.

Eski Krallık Dönemi'nden beri var olan ve “Büyük Aile”den farklı bir konumda yer alan bir topluluk daha vardır ki bu da *panku*-dur. *Panku*-'nun işlevi ve ne olduğu bizzat kelimenin anlamında gizlidir. Pek çok araştırmacı tarafından incelenmiş olan⁷¹ *panku*- kelimesinin hem sıfat hem de fiil olarak “hepsi”, “tamamı” anlamlarına geldiği G. Beckman tarafından örneklerle bir kez daha ortaya konmuştur⁷².

“Hepsi” ya da “tamamı” ifadelerinin neye gönderme yaptığı ise ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Örneğin A. Goetze *panku*-'yu, kralın *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) olarak içinden çıktığı bir asiller sınıfı olarak değerlendirir ve bir anlamda Hitit kraliyet ideolojisini meşruti bir monarşi olarak kurgular⁷³. Bununla birlikte *panku*-'nun kralın seçiminde önemli rol oynayan asiller sınıfı olduğuna dair kesin bir kanıt olmadığı gibi, kralın seçimle iş başına geldiği tezi de geçerliliğini yitirmiş görünmektedir⁷⁴.

I. Hattuşili'nin Vasiyetnamesi ve Telipinu'nun Fermanı'nda teknik bir terim olarak karşımıza çıkan *panku*-, daha çok “kurul” anlamında kullanılmaktadır. Kurulun toplanişı kesinlikle düzensizdir; kralın inisiyatifine bağlıdır ve ancak olağanüstü durumlarda toplantıya çağrılır. Görevi ise daha çok yargıyla ilgilidir: anlaşma tanıklıkları, büyük

⁶⁸ Gurney, 1990, s. 54–55.

⁶⁹ Alp, 2005, s. 68–71.

⁷⁰ E. Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara, 1998, s. 61.

⁷¹ Beckman, 1982, s. 435.

⁷² Beckman, 1982, s. 436.

⁷³ A. Goetze, *Kleinasiensien*, München, 1957, s. 87–88.

⁷⁴ Beckman, 1982, s. 442.

önem arz eden kralî iddialar, özellikle üst tabakadan suçluların suçlarının tespiti gibi⁷⁵...

Bu yargı kurulunun kimlerden oluştuğu meselesine açıklık getirecek olursak, “Büyük Aile”nin etrafındakilere bakmamız gerekecektir. Devletin en yüksek memuriyetlerini işgal etmiş olan asillerin alt kadrolarında yer alan muhafızlar, saraylılar, içki sunucuları, hazinedarlar ve asa taşıyıcılarının “hepsi”, kralın “bütün” kişisel hizmetkârları, devlet bürokrasisinin üst kademelerinde yer alan “Büyük Aile” dışındaki “herkes” *panku*- kurulunun doğal üyeleri idi. Telipinu Fermanı bu kurulun muhteviyatının sınırlarını çizmiş görünmektedir⁷⁶.

Panku- kelimesinin “hepsi” ya da “tamamı” anlamları, toplumun tamamının söz sahibi olduğu bir kurul izlenimi verse de bu kurulun içinde asla yeri olmayan sosyal sınıflar vardır. Örneğin Hitit Yasaları’nda İR Sümerogramı ile belirtilen “köleler” ve konumları tam olarak açıklığa kavuşturulamamış olan *hippara*- halkından insanlar *panku*-’nun içinde asla yer alamazlar. Aynı zamanda daha önce de belirttiğimiz gibi “Büyük Aile”yi de *panku*-’dan ayrı olarak düşünmemiz gerekir⁷⁷.

Hititlerin idari işleri kontrolünde tutan bu büyük ailesinin yerli halktan bütün bütüne ayrılıp üstün tutulması, Anadolu’da halk üzerinde hegemonya kurmaya yönelik bir politika olarak değerlendirilebilir. Hitit Devleti, ülkenin yerli nüfusu üzerinde baskı kurmuş egemen bir sınıf yaratmıştır⁷⁸.

Eski Hitit Krallığı’nın en erken zamanlarında yukarıda belirttiğimiz işlevleri yerine getirmiş olan *panku*- bile zamanla önemini yitirmiştir. Kral Telipinu zamanından sonra bu kurul hakkında bir ifadeye rastlamıyoruz. İmparatorluk Dönemi’nde Hitit Devleti doğulu anlamda mutlak bir monarşi görünümüne bürünmüştür. Bununla birlikte asiller Hitit tarihinin sonuna kadar ayrı bir sınıf olarak hayatta kalmış ve çoğuna kral tarafından topraklar tahsis edilmiş ve karşılığında Hitit ordusuna atlı araba sağlamışlardır⁷⁹.

Hitit toplumunda asiller ve üst tabaka dışında halkın, hürler ve köleler olmak üzere iki tabakadan oluştuğunu söyleyebiliriz. Aslında bu ayırım insanların ekonomik sistemdeki rollerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Hür olmak, Eski Yunan polislerinde karşımıza çıkan uygulamalarda olduğu gibi seçme ve seçilme hakkına sahip olmak ya da yönetime doğrudan katılmak anlamına gelmiyordu⁸⁰. Hür insanların kölelerden en temel farkı onlar gibi alınıp satılabilir olmamalarıdır.

Mutlak monarşinin hüküm sürdüğü Hitit Devleti’nde “hürler” olarak adlandırabileceğimiz sosyal tabaka, “toprak üzerindeki kullanım

⁷⁵ Beckman, 1982, s. 437–442.

⁷⁶ Gurney, 1990, s. 55; Dinçol, 1982, s. 54.

⁷⁷ Beckman, 1982, s. 442.

⁷⁸ Gurney, 1990, s. 55.

⁷⁹ Gurney, 1990, s. 56.

⁸⁰ A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1988, s. 311–312.

hakları” doğrultusunda kendi içinde farklılık gösteren insanlardan oluşmaktaydı. Genel olarak “hür insanlar”ın metinlerde Akadça LÚ *ELLUM/MÍ ELLETUM* ve Hititçe *arawanni-* sözleriyle ifade edildiğini söyleyebiliriz⁸¹.

Toprağı kullanma hakkının iki çeşit hür insan grubu arasında paylaştırıldığını yukarıda da belirtmiştik. İşlenen toprakların iki gruba ayrıldığını biliyoruz. Birincisi “*ILKI*” ikincisi “*GİS*TUKUL” olarak tanımlanmaktaydı. *ILKI* görevini icra edenlerin unvanlarının kraliyetten, *GİS*TUKUL görevini icra edenlerin ise yerel otoriteden türemiş olduğu anlaşılmıştır.

Bu durumda karşımıza görev tanımları ile uyumlu olarak hür insanlar tabakasına dâhil olan iki grup çıkmaktadır: LÚ *ILKI*⁸² “*ILKI* adamları” ve LÚ *GİS*TUKUL “*GİS*TUKUL adamları”.

Her ikisinin de sadece hür insanların sorumluluğunda olan görevleri vardır. M.Ö. 13. yüzyılda ve 12. yüzyıl başlarında Kargamış’ın yetkisi altında Hitit İmparatorluğu’nun vasal kralı olduğu açıkça anlaşılan ve Kuzey Suriye’de Fırat Nehri kıyısında bugünkü Meskene’ye lokalize edilen Emar’da açığa çıkartılan yazılı belgeler, bu iki insan grubunun kölelerden farklı olarak bazı sorumluluklar taşıdıklarını açıkça ortaya koymaktadır⁸³.

M. Yamada’nın değerlendirmeleri ışığında her iki grubun ortak sorumluluğunun *şahhan* ve *luzzi* görevleri olduğu açıkça anlaşılmaktadır⁸⁴. Özellikle *şahhan* görevinin Hitit ordusunun önemli unsurlarından biri olan atlı arabaların masraflarını karşılamak anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Ancak ikisini birbirinden ayıran unsurun ne olduğu konusuna M. Yamada tarafından tam bir açıklama getirilmemiştir; “hür adam” teriminin hem “*ILKI* adamı” terimini hem de “*GİS*TUKUL adamı” terimini kapsadığı ifade edilmekle yetinilmiştir⁸⁵.

Birinin saray çevresinden gelen insanlar diğerrinin yerel halktan insanlar olduğunu Yasalar’da karşımıza çıkan örnekler sayesinde iddia edebiliriz. Hatırlanacağı üzere *ILKI* görevini icra edenler, unvanlarının kraliyetten alıyorlardı. Dolayısıyla taşrada kendilerine toprak bağışı yapılmış, karşılığında da orduya atlı savaş arabası temin edip asker besleyen asiller olmalıydı. Duruma daha fazla açıklık getirmek amacıyla bu insanların işlediği toprakları Osmanlı’daki “zeamet” arazileriyle karşılaştırabiliriz⁸⁶.

⁸¹ M. Yamada, “The Hittite Social Concept of ‘Free’ in the Light of the Emar Texts”, *Altorientalische Forschungen* 22, 1995, s. 299.

⁸² Rüster - Neu, 1989, no. 78, s. 335’de “tınar sahibi” olarak tanımlanmaktadır.

⁸³ Özellikle bu konu hakkındaki belgeler ve değerlendirme için bkz. Yamada, 1995.

⁸⁴ Yamada, 1995, s. 300.

⁸⁵ Yamada, 1995, s. 314.

⁸⁶ Cin, 1985, s. 61

^{GiŞ}TUKUL adamları ise, ismin anlamından yola çıkarak⁸⁷ silahlı ya da aletli adamlardır. O. R. Gurney'e göre, "silahlı adam" büyük olasılıkla askeri hizmet koşullarını yerine getirmeyi kabul etmiş bir askerdi⁸⁸. Ancak ^{GiŞ}TUKUL adamlarını "zanaatkârlar" olarak tanımlayan görüş de mevcuttur⁸⁹. Onların toprağa bağlı üretimin içinde yer almaları ve elde ettikleri karın büyük çoğunluğunu askeriye'nin hizmetine sunmaları nedeniyle biz onları "tumar topraklarını işleyen köylüler" olarak tanımlamayı doğru buluyoruz⁹⁰. Osmanlı toprak sistemi ile daha önce yaptığımız karşılaştırmaya dayalı olarak⁹¹ tumar topraklarının, belirli görev ve hizmetler karşılığında devlet tarafından şahıslara işletim hakkı verilen topraklar olduğunu ancak üst düzey devlet görevlilerine ya da asillere verilen topraklarla kıyaslandığında bu toprakların yıllık gelirlerinin daha az olduğunu belirtmek isteriz. ^{GiŞ}TUKUL adamları da asillerden ve idari zümreden farklı olarak, yerel halktan insanlar olmalıydı. Yukarıda açıkladığımız üzere topraklarının boş kaldığı durumlarda, toprağın köy arazisine devrolması duruma yeterince açıklık getirmektedir⁹².

Anlaşıldığı üzere toprakların boş kaldığı ve işlenmediği durumlar da söz konusu olabiliyordu. Buna neden olaylar düzenli olarak düzenlenen askeri seferlerde kaybedilen insan dolayısıyla iş gücü, salgın hastalıkların neden olduğu kitlesel ölümler ve bazen de köylünün arazisini terk edip kaçması olabiliyordu. Böyle durumlarda devlet ek insan kaynakları yaratma yoluna gidiyordu.

Bu noktada Hitit metinlerinde Sümerce bir kelime olan NAM.RA ile ifade bulan, Hititçesi *arnuwala* olan "savaş tutsakları/sürgünler" konusuna bir kez daha değinmek gerekir. Bu insanlar kral tarafından işçi olarak tapınaklara ya da tarım işletmelerine tahsis ediliyor fakat hiç kimsenin mülkiyetine verilmeyip kralın kontrolü altında bulunduruluyorlardı. Kesinlikle çalışmak üzere gönderildikleri yeri terk edemiyor, ülkelerine ya da başka bir yere gidemiyorlardı. Bunun amacı Hitit toplumunun sosyal ve ekonomik yapısını güçlendirmek olduğu gibi fethedilen bölgenin zayıflandırılmasını da sağlamak olmalıdır⁹³.

Yurtlarından koparılıp devletin uygun gördüğü yerlere tarım işçisi olarak yerleştirilen bu insanları "devlet kölesi" olarak düşünmek

⁸⁷ ^{GiŞ}TUKUL'un kelimesi kelimesine anlamı Rüster - Neu, 1989, no. 206, s. 355'de "alet(ler), silah" olarak verilmektedir. Bu durumda ^{GiŞ}TUKUL adamları "aletli adamlar" ya da "silahlı adamlar"dır.

⁸⁸ Gurney, 1990, s. 84.

⁸⁹ Reyhan, 1998, s. 482-483 ve d.n. 12.

⁹⁰ Rüster - Neu, 1989, no. 206, s. 335'de de LÚ ^{GiŞ}TUKUL "GiŞTUKUL adamları", yanına soru işareti düşülerek "köylü, çiftçi" olarak tanımlanmaktadır.

⁹¹ Bkz. 4. Hitit Devleti Çatısı Altında Üretim ve Ekonomi.

⁹² Friedrich, 1971, s. 28-29; Imparati, 1992, s. 59-61; Bryce, 2003, s. 92; iki grubun sosyal statüleri için ayrıca bkz. Gurney, 1990, s. 84-85.

⁹³ Alp, 1949, s. 251, 253.

yanlış olmayacaktır. NAM.RA'lar tamamen devletin kontrolünde hatta baskısı altında yaşamlarını sürdürmek zorundadırlar⁹⁴.

Devlet köleleri dışında kalan Hitit toplumunda en alt tabakayı oluşturan kölelerin durumuna gelince, çok açık bir tanımlama yapmanın mümkün olmadığını görüyoruz.

Kölelerin ekonomik sistemdeki yerleri hizmet sektörü ile ilgilidir⁹⁵. Ev içinde, tapınakta ya da sarayda hizmet görenlerin tamamını köle olarak değerlendirebilir miyiz? Eski deyişle İR, yeni deyişle ARAD Sümerogramlarının gerçekte neye gönderme yaptığı hala kesin değildir⁹⁶.

Alınıp satılabilir insanların köle oldukları fikrinden hareketle onlar hakkında değerlendirme yapmak daha uygun olacaktır. Kölelerin ekonomik sistemde asla *ILKI* ya da ^{GIS}TUKUL görevlerini icra etmek gibi bir rolleri ya da daha doğru ifadeyle yetkileri yoktur⁹⁷.

Efendinin köle üzerinde sınırsız hakları olduğu açıktır. Örneğin sahibini kızdıran bir kölenin öldürüleceği veya burun, göz veya kulağının sakatlanacağı söylenmektedir⁹⁸. Ancak sakatlanan bir kölenin iş gücünün düşeceği veya onu öldürmekle iş gücü kaybının olacağı göz önünde bulundurulursa bu cezaların sıklıkla uygulanmadığını görürüz⁹⁹.

Bununla birlikte kölenin de yasalarla belirlenen bir takım hakları vardır. Örneğin evlilikle ilgili konularda eşlerin haklarını korumaya yönelik yasa maddeleri vardı. Ayrıca kölelerin mülkiyet edinme hakları ile *kuşata* (başlık parası) ödedikleri takdirde özgür bir kadınla evlenme hakları da vardı. Ancak cezalandırma konusunda köleler hürlerden farklı uygulamaya tabi tutuluyorlardı¹⁰⁰.

Ancak J.G. Macqueen, kölelerin mülkiyet edinebilme gibi yasal haklarının Eski Krallık Dönemi'nde var olduğunu ve İmparatorluk Dönemi'nde ise ortadan kalktığını ve tamamen efendinin malı durumuna düşüklerini ifade eder¹⁰¹.

5.Hitit Ekonomik ve Sosyal Sisteminde Ailenin Yeri

Hitit ekonomik sistemi içinde aileyi, sitemin en küçük üretim birimi olan "Ev" açısından yukarıda değerlendirmiştik. Burada daha öznel bir pencereden Hitit ailesinin karakteri hakkında bir değerlendirme yapalım.

⁹⁴ Ünal, 2005, s. 147; Giorgadze, 1987, s. 253; NAM.RA ifadesi kullanmaksızın ancak ona gönderme yaparak Bryce, 2003, s. 67.

⁹⁵ Klengel, 1986, s. 30.

⁹⁶ Bazı dönemlerde, Sümerce kelimelerin okunuşlarında, uzmanların araştırmaları doğrultusunda farklılıklar doğmaktadır. Burada da aynı durum söz konusudur. İR'in yeni okunuşunun ARAD olduğu hakkında bkz. Rüster - Neu, 1989, no. 16, s. 3075'de ARAD, "hizmetçi, uşak, esir, köle" olarak tercüme edilmiştir.

⁹⁷ Yamada, 1995, s. 314.

⁹⁸ Alp, 1947, s. 477.

⁹⁹ Bryce, 2003, s. 69, 70.

¹⁰⁰ Alp, 1947, s. 477.

¹⁰¹ Macqueen, 1996, s. 75.

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki Hitit Devleti, Hitit ailesinin iş gücüne doğrudan müdahale ediyordu. Örneğin ailenin üyeleri devletin belirlediği koşullarda *luzzi* “angarya” yükümlülüklerini yerine getirmek zorundaydılar. Ailede tek bir erkek varsa dört gün devlet için çalışmalı, dört gün de kendi işlerine bakmalıydı ancak dört erkeğin olduğu bir aile söz konusu ise ikisi devlet için çalışmalı diğer ikisi ailenin işlerini görmeliydi¹⁰².

Hitit ailesi de devletin kendisi gibi tamamen ataerkil bir yapı üzerine kurulmuştur. Devlet kurumlarının, toprak düzeninin, sosyal yapının ve son olarak ailenin bir takım kural ve yasalarla organize edilmesinde merkezi otoritenin varlığı açıkça kendini göstermektedir. Hitit kraliçesinin bazı ayrıcalıklara sahip olması¹⁰³ ve aile içinde kadınların yasalarla belirlenen bazı haklarının olması ataerkil yapıyı zedeleyici nitelikte değildir.

Hitit halkının durumu ve ailenin oluşması ve yaşaması süreci ancak yasalarda belirtilen bazı maddelerin ışığında aydınlatılabilmektedir. Yoksa halkın yaşayışı metinlerde özel olarak hiçbir şekilde konu edilmiş değildir. Ailede baba tek hâkim idi; karısı ve çocukları üzerinde hak sahibiydi. Babanın oğlunu, öldürdüğü bir adamın yerine tazminat olarak verebilmesi çocuklar üzerindeki hakkın ne derece sınırsız olduğunun en açık göstergesidir. Aynı zamanda karısını zina yaparken yakalayan bir erkek karısını öldürmek ya da bağışlamak konusunda özgürdü¹⁰⁴. Ancak aynı durum kadın için geçerli değildi. Boşanma durumunda çocukların paylaşılmasında da kadına haksızlık yapılıyor, çocuklarından yalnızca biri kendisine veriliyordu¹⁰⁵.

Erkeğin kadın üzerinde üstünlüğünü belgeleyen diğer konu “*levirat*”dır. *Levirat* diğer Eski Yakındoğu halkları gibi Hititlerde de uygulanmaktadır. *Levirat* kocası ölen kadının eğer çocuğu da yoksa korunma amacıyla yani ortada kalmaması için kayınbiraderi, o da yoksa kocasının en yakın erkek akrabası ile evlendirilmesi kuralıdır¹⁰⁶. Kadının, aciz ve korunmaya muhtaç olduğunu öngören bu uygulama feodal karakterinden bugüne kadar çok az taviz vermiş olan Anadolu’da hala yer yer sürmektedir.

Erkeğin belirgin üstünlüğüne rağmen, erkek ve kadını aile ve evlenme ilişkilerinde eşit tutan, zaman zaman da kadına ayrıcalık tanıyan hükümler yok değildir. Örneğin bir yasa maddesine göre anne oğlunu ret edebilmekte, diğerine göre ise kadın, kızının evliliğinin tasarlanmasında kocası ile ortak hareket edebilmektedir¹⁰⁷.

¹⁰² Giorgadze, 1987, s. 253–254; Reyhan, 1998, s. 486 ve d.n. 29

¹⁰³ Hoffner, 1995, s. 564–565.

¹⁰⁴ Gurney, 1990, s. 82.

¹⁰⁵ Alp, 1947, s. 475.

¹⁰⁶ A. Skaist, “*Levirat*” *Reallexikon der Assyriologie* 6, New York, 1980–1983, s. 605–609; Alp, 1947, s. 475.

¹⁰⁷ Gurney, 1990, s. 83.

Evlilik anlaşmasının bazı aşamaları vardır. Öncelikle bir nişanlılık evresi söz konusudur. Nişanlılığın gerçekleşmesi için erkek, kız tarafına *kuşata* denen bir ücret öder. Kız ise *ivaru* denen çeyizini getirir¹⁰⁸. Bu durum karşılıklı olduğuna göre, kadının satın alınması durumu kabul edilmeyebilir. Üstelik nişanın bir bağlayıcılığı yoktur. Kadının da erkek kadar nişanı bozmaya hakkı vardır. Yalnız bu durumda *kuşata* geri iade edilir.

Miras ve veraset konularında da kadının bazı haklara sahip olduğu bilinmektedir. Kadın kocasının evinde ölürse çeyizini, çocuklara paylaşmak üzere kocası alır; babasının evinde ölürse, o zaman bu görevi kadının babası yerine getirir. Koca, karısı ile birlikte yaşarken ölürse, kadın kocasından kalandan payını alır. Ancak payın oranı açık değildir¹⁰⁹.

Hitit yasalarına göre aile içi cinsel ilişkiler de yasaklanmıştır. Hatta Hititler bu tür aile içi cinsel ilişkileri ölümle cezalandırmaktadırlar¹¹⁰. Kardeşler arası cinsel ilişki ya da evliliğe hoş bakılmadığı, yasaklandığı I. Şuppiluliuma'nın (M.Ö. 1380–1345) kız kardeşini gelin olarak verdiği Azzi-Hayaşa Kralı Hukkana'ya gönderdiği anlaşma metninden anlaşılmasına rağmen¹¹¹ bu yasağı konu edinen yasa maddesine rastlanmış değildir¹¹². Ancak bu yasak, aile hayatının düzenlenmesi ve sağlıklı nesiller yetiştirmeye yönelik bir uygulama olarak düşünülebilir.

Sonuç

Sonuç olarak, Hititlerin ekonomik ve sosyal sistemlerini, merkezi yönetimin gereklerini yerine getirecek biçimde kurduklarını söyleyebiliriz. Ailenin yaşadığı “Ev” dâhil olmak üzere, büyük küçük her türlü ekonomik ve sosyal kurum doğrudan devlete bağlanmış ve devlet, görevlileri vasıtasıyla sürekli bu kurumları denetlemiş, onlara sorumluluklar yüklemiştir.

İdari teşkilat, merkezde kral ve taşrada ona bağlı vali ya da belediye başkanı niteliğinde görevlilerden oluşan bir örgütlenme arz etmiştir. Hitit Devleti'nin saldırıya açık sınır bölgelerinde görevli idareciler, doğal olarak merkezi otorite tarafından çok daha sıkı kontrol edilmişlerdir.

Üretimin toprağa bağlı olarak gerçekleştirildiği Hitit çağında merkezi otorite, toprak üzerinden elde edilen gelirin önemli bir bölümünü vergi olarak kendisine tahsis etmiştir. Geliri yüksek olan topraklar sarayın, tapınkların ve asillerin işletimine bırakılmıştır.

¹⁰⁸ M. Darga, *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul 1984, s. 64.

¹⁰⁹ Alp, 1947, s. 474.

¹¹⁰ Alp, 1947, s. 474.

¹¹¹ E. Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İzmir, 1995, s. 77.

¹¹² Gurney, 1990, s. 84.

Kral ve tebaasından oluşan, geniş ve çeşitli anlamda sosyal sınıfların var olmadığı bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu sistem tamamıyla feodal karakterdedir. Ülkede kral en üst kademedeki yetkili, evde ise baba ailenin diğer üyeleri üzerinde mutlak hakimdir. Kadın geri planda yer alır; ayrı bir varlık olduğuna ya da etkin ve hakim olduğu bir alan bulunduğu dair –en azından mevcut belgelerden yola çıkarak- bilgiye rastlanmaz.

Basit anlamda hürler ve kölelerden oluşan toplumun üyeleri devlete dolayısıyla krallığa mutlak biçimde bağlı kılınmışlardır. Genellikle kırsal kesimde yaşayan hür insanlar mülkiyet haklarının olmadığı toprağı işlemek ve geliriyle kralın her yıl belirli dönemlerde gerçekleştirdiği askeri seferlere kaynak yaratmak hatta bizzat katılmak zorundaydılar. Bu insanlar aynı zamanda kraliyet yasalarıyla belirlendiği üzere kamu işlerinde de çalışmışlardır. Köleler ise hakları hürlere göre oldukça sınırlı olan insanlardı. Toprağı işlemek üzere kraliyet tarafından tarım arazilerinde görevlendirilen kölelerin büyük çoğunluğu fethedilen topraklardan getirilmişlerdi. Yaptıkları üretimin karşılığında ise hür insanlarla karşılaştırıldığında önemli bir kazanç elde etmiyorlardı.

Kraliyetin bekası için, üretim faaliyetlerinin sekteye uğramaması şarttı. Herhangi bir duraklamaya meydan vermek istemeyen Hitit kralları, koydukları yasalarla toplumun her alanında en küçük ayrıntılara kadar düzenlemeler yapmışlar ve gerektiğinde ekonomik sistemi köle işgücüsüyle beslemişlerdir.

